

DEUTERONOMIUM 6 — PŘÍSLOVÍ 3

Tomáš Novotný

DEUTERONOMY 6 — PROVERBS 3 Striking similarities between these texts suggest that there must be some relation between them. The most probable explanation seems to be that the text of Proverbs 3 was composed in dependence on the passage from Deuteronomy (unless both of them were influenced by the same source). This supposition implies following:

First, it proves that the Book of Proverbs was not a collection of randomly gathered sayings, but it was a carefully composed 'theological' work.

Second, it shows that the Book of Proverbs can be understood only in the realm of Yahwistic theology.)

Third, it clarifies the meaning of some Hebrew terms (namely *mr'od*) by comparing their use in these two parallel texts.

And last, it points out (if the all conclusions are correct) the special place of Deuteronomy 6 in Jewish theology as soon as at the time of the origin of the Book of Proverbs.

Každý, kdo se chce zabývat knihou Přísloví a vykládat ji, narazí záhy na problém formy této knihy. Na první pohled se totiž zdá, že se jedná o volnou sbírku nesouvisejících výroků. Při hlubší analýze však zjistíme jisté principy vnitřní stavby textu. Ať už se jedná např. o řetězení výroků na základě stejných slov, byť třeba i v jejich různých významech (např. *š-w-b Hi* v Př 26,15–16), paronosticko-asonantní způsob sdružování výroků (např. Př 11,9–12 začínají všechny výroky na *bet*) nebo např. seskupování podle jednoho širšího tématu (např. Př 2,1–22) apod.

Nyní bych chtěl upozornit na jednu zajímavost, která se může stát dalším argumentem pro to, že kniha Přísloví není ve skutečnosti volnou sbírkou výroků, ale pečlivou kompozicí. Nehledě na to, zda autor (redaktor) této knihy používal jako stavební materiál starší izraelské výroky, mezinárodně známá přísloví nebo své vlastní výroky, zdá se, že za vznikem této knihy stojí pečlivá teologická práce. To, že dnes už mnohým principům vnitřní stavby textu nerozumíme, nebo tato je porušena, nic nemění na této skutečnosti.

Ta vychází ze srovnání Dt 6,1–9 s Př 3,1–10, které nám ukáže tak výrazné podobnosti, že je třeba ptát se, zda se skutečně jedná jen o náhodnou shodu. Tato podobnost naznačuje vzájemnou závislost těchto dvou textů, kterou snad můžeme chápat tak, že text Přísloví mohl být záměrně komponován podle stavby textu z Deuteronomia.

Když tedy zmíněné texty porovnáme, vidíme, že oba mají úvod (Dt 6, 1–3; Př 3, 1–4) o poslušnosti Božích příkazů. Oba úvody pak spolu korespondují jak výběrem výraziva (např. *micwa*, ‘-r-k *jammim*), tak svým hlavním záměrem, totiž snahou zdůraznit důležitost Božího zákona.

Po úvodu pak přichází v Dt 6, 4–5 „první a největší přikázání“. Není jistě nutné zdůrazňovat důležitost tohoto textu pro izraelské náboženství. Proto jenom připomenou, že je tento text považován za ústřední a nejstarší prvek v židovské liturgii.¹ Nejen, že se ho židé každý den modlí, ale je spojen s vynětím svitku Tóry vždy o sobotě, se svátkem *Jom kipur* a mnohými dalšími náboženskými příležitostmi až po vyznání hříchů na smrtelné posteli.²

Tento základní text izraelského náboženství nás nejprve vyzývá milovat Hospodina, který je jeden, z celého srdce (Dt 6,6).

Srdce je tedy prvním ze tří ‚orgánů‘ kterými máme Hospodina milovat. V Př 3 také první ze tří (!) čtyřverší (Př 3,5–6) mluví o srdci. Samozřejmě si ale musíme být vědomi toho, že v biblické antropologii není srdce (*lév*) sídlem citů ale rozhodování.³ Tedy když nás Př 3,5 žádá důvěřovat Hospodinu celým srdcem, znamená to podřídít mu celou sféru našeho intelektu. Toto pojetí srdce je v textu potvrzeno tím, že je jako protiklad důvěřování ‚srdcem‘ postaveno spoléhání na vlastní rozumnost (*bíná*). Stejný význam můžeme pak aplikovat na milování celým srdcem i v Dt 6,5.

V této souvislosti je pak velice zajímavé číst poetické vyjádření, kam si má vyznavač Hospodinův příkazy umístit (Dt 6,8–9). První ze tří (!) míst je jeho ruka. Jak víme, pozdější judaismus vzal doslova tento příkaz a rozhodl se přivazovat doslova příslušné texty pomocí řemíků k levé ruce do výše srdce. Tím je tedy naznačeno právě přivázání k srdci.⁴

Druhá výzva z Dt 6,5 říká, že bychom měli milovat Hospodina celou duší. Základní význam ‚duše‘ (Hebr. *nefeš*) je touha.⁵ To opět koresponduje s příkazem (Dt 6,8) přivázat příkazy mezi oči. Oči byly totiž považovány za symbol touhy člověka (např. Kaz 2,10; 11,9).

Když budeme studovat termín *nefeš* v knize Přísloví, pak uvidíme, že tento termín není nikdy používán pro touhu po dobrých nebo vyšších věcech. Vždy je jeho použití spojeno s touhou po věcech přizemních anebo dokonce špatných (např. Př 6,30; 10,3; 13,25; 21,10).

¹ Newman J., Sivan G.: *Judaismus od A do Z*, Sefer, Praha, 1992, str. 206.

² *ibid.*

³ Jenni/Westermann: *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*, Chr. Kaiser Verlag, München, sv. I, str. 862–3.

⁴ Newman J., Sivan G.: *Judaismus od A do Z*, Sefer, Praha, 1992, str. 206.

⁵ Viz moji disertační práci *Teologie Knihy přísloví*, KEBF, Praha, 1988.

Dalším krokem je, spojit tuto představu s pojetím hříchu v knize Přísloví. Hřích je zde totiž viděn jako poslušnost vlastním touhám namísto podřízení tužeb Božímu vedení, jež by člověka ochránilo před rozhodnutím se pro zlo. Základní představa je ta, že naše touhy nás vedou ke zlému, pokud je nepodřídíme poslušnosti Hospodinu – *jir'at JHWH*. Tento termín, většinou překládaný jako ‚bázeň před Hospodinem‘ má totiž jako nezákladnější význam poslušnost, jak to můžeme vidět kromě jiného i např. z Př 13,13, kde nacházíme obrat *jir'at micwa*. Člověk totiž může příkaz (*micwa*) respektovat, poslouchat, řídit se podle něho, ale nemůže se ho v pravém smyslu slova bát. Často je také toto poslouchání Hospodina (*j-r-' JHWH*) postaveno paralelně k vyhnutí se zlu (např. Př 3,7; 14,16; 16,6).

Když si toto vše uvědomíme, pak vidíme, že druhé čtyřverší z Př 3 (v. 7.–8.), které mluví o tom, že člověk nemá být sám sobě kritériem moudrosti, ale má se řídit podle Hospodina (*j-r-' JHWH*), odpovídá jak milování Hospodina celou duší (Dt 6, 6), tak i přivázání mezi oči (Dt 6,8).

Poslední a nejzajímavější otázkou zůstává, jaký je vztah mezi ‚silou‘ v Dt 6,5, veřejemi v Dt 6,9, a třetím čtyřverším v Př 3 (v. 9–10), kde se mluví o ctění Hospodina z majetku. Hebrejské slovo *m'od*, které se většinou překládá jako síla nebo moc, se nachází ve SZ pouze zde a v 2Kr 23,25. Použití v 2Kr je také v trojici se srdcem a duší. To znamená, že nemáme dostatečný počet výskytů v biblické hebrejštině, aby bylo jasné, jak máme slovo *m'od* v nominálním výskytu chápat.

Pokud však uznáme oddíly Dt 6 a Př 3 jako skutečně spolu související, pak nám paralelnost těchto oddílů může dokonce zpětně pomoci upřesnit význam termínu *m'od* v tak významném liturgickém textu, jako je Dt 6,5. Rád bych totiž navrhl na základě paralely se psaním na veřeje a brány (Dt 6,9) a ctěním z majetku (Př 3,9) chápat termín *m'od* jako moc, sílu, vliv vyplývající z vlastnictví majetku. Všechny tři příkazy (Dt 6,5c; Dt 6,9; Př 3,7–8) by se pak staly různými způsoby vyjádření toho, že máme Hospodinu podříditi i naše materiální záležitosti. Podřízení materiálních statků Hospodinu je i v pozadí zvyku, který se vyvinul právě z Dt 6,9, totiž připevňování tzv. mezuzy na rám dveří židovské domácnosti.

Když tedy takto odvodíme pravý význam slova *m'od* z uvedených paralelních textů, nebudeme překvapeni, když zjistíme, že Targum Onkelos překládá *m'od* v Dt 6,5 jako *niksa'* – ‚celou svojí obětí‘. A nejslavnější židovský komentátor Raši (1040–1105) k tomu vysvětluje: „vším svým mamonem, bohatstvím“. Jiný (středověký) vykladač Ba'al Hatorim (1269 až 1343) mluví o desátcích atd.⁶

⁶ Všechny citáty z targumů a rabínských komentářů jsou odkazy na příslušné oddíly v *Miqra'ót גדולות*, Lublin, 5659 (1899).

Tak vidíme, že navržené chápání třetího čtyřverší z Př 3 je ve shodě s klasickou židovskou tradicí chápání třetího článku z „největšího přikázání“.

A tak nás toto srovnání dvou překvapivě paralelních textů přivádí k trojímu závěru:

1. Předně vidíme, že cílem autora (redaktora) knihy Přísloví bylo předat pravděpodobně daleko hlubší teologickou zvěst, než se většinou domníváme. Zároveň vidíme, že za tímto účelem používal formy teologické kompozice.

2. Dalším poučením je, že vzhledem k těmto paralelám k základnímu textu Pentateuchu, je pravděpodobné, že knize Přísloví můžeme rozumět pouze v rámci jahvistické teologie. Jakýkoli výklad Přísloví pouze jako nezávislé mudroslovné literatury anebo sbírky lidových rčení je zavádějící.

3. Upřesněním významu termínu *m'od* při tomto srovnání, nám umožní lépe chápat „první a největší přikázání“ (Mt 22,34–40 par.).⁷

---

⁷ Pokud by všechny body této úvahy byly správné, pak by bylo možné dokonce vyvodit, že uvedený oddíl z Deuteronomia měl již v době vzniku Knihy přísloví v izraelském náboženství výsadní postavení, které s ním spojujeme v pozdějších dobách.